

Ks. Józef WARZESZAK

Ks. Stanisław WARZESZAK

DONIOSŁOŚĆ TEOLÓGICZNA I MORALNA IDEI BOŻEJ OPATRZNOŚCI W NAUCZANIU PRYMASA POLSKI KARD. JÓZEFA GLEMPA

Treść: 1. Prawda o Opatrzności Bożej w sercu wiary chrześcijańskiej; 2. Kogo czcimy w kulcie Opatrzności Bożej? 3. Opatrzność Boża jest wszechogarniająca; 4. Los Chrystusa objęty Opatrznością Bożą; 5. Pamięć o działaniu Opatrzności Bożej w historii naszej Ojczyzny; 6. Wrażliwość na działanie Opatrzności w teraźniejszości; 7. Zagrożenia wynikające z braku akceptacji Opatrzności Bożej; 8. Opatrzność Boża fundamentem przyszłości człowieka; 9. Opatrzność Boża łączy ludzkie horyzonty czasowe; 10. Wdzięczność aktem sprawiedliwości wobec Boga; 11. Wolność jako zadanie nałożone przez Bożą Opatrzność; 12. Świątynia Opatrzności Bożej jako widzialna synteza teologii historii.

Doniosłość idei Opatrzności Bożej najpełniej uwydatniła się w nauczaniu Prymasa Polski Kard. Józefa Glempa w związku z budową świątyni, do której zobowiązał się w dniu 5 maja 1791 r. król Polski Stanisław August Poniatowski wraz z całym narodem. Współczesny kontekst, jaki nadaje tej idei Ksiądz Prymas, jest godny uwagi teologa, gdyż nawiązuje do ważnych miejsc teologicznych w dziejach narodu polskiego. Punktem odniesienia dla idei Opatrzności Bożej jest z jednej strony zawierzenie całego narodu Maryi Królowej Polski, a z drugiej strony kult miłosierdzia Bożego, które są najwyraźniej związane z działaniem Bożej Opatrzności w historii Polski. Nauczanie Księdza Prymasa odsłania pogłębione znaczenie teologiczne i historyczne tej idei oraz doniosłe implikacje moralne, mające sens zarówno narodowy jak i ekumeniczny. Analiza najważniejszych wypowiedzi Kard. Józefa Glempa¹, którą tutaj podejmujemy w oparciu o interpretację historiozawczą i etyczną, zmierza do ukazania teologicznych i moralnych aspektów idei Opatrzności Bożej.²

¹ Podstawą niniejszego opracowania są przede wszystkim kazania pasyjne, poświęcone tematyce Opatrzności Bożej, wygłoszone przez Księdza Prymasa w bazylice św. Krzyża w Warszawie. Zostały one wydane w formie książkowej *Odkrywać drogi Opatrzności Bożej*, Poznań-Warszawa 1999; *Opatrzność pod krzyżem Chrystusa i naszym*, Warszawa 2003. Są one dostępne także w internecie. Wszystkie inne kazania i homilie, do których się odwołujemy, są cytowane na podstawie wersji internetowej, dostępnej w maju 2006 r. pod adresem : www.spp.episkopat.pl/kazania/index.htm.

² Należy zaznaczyć, że temat ten był przedmiotem analizy teologicznej ks. prof. Lucjana Baltera, który opublikował artykuł w *Księdze pamiątkowej* Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie ku upamiętnieniu dwudziestej piątej rocznicy święceń biskupich Księdza Prymasa Kard. Józefa Glempa, Wielkiego Kanclerza teże uczelni (Por. "Przedziwne drogi Opatrzności Bożej", w: *Trwać pod spojrzeniem Pana*, red. A. DZIUBA, Warszawa 2004, 15-25). W porównaniu z nim niniejszy artykuł zmierza do ujęcia całości pasterskiego nauczania Księdza Prymasa, w tym również ostatniego okresu związanego bezpośrednio z budową świątyni Opatrzności Bożej.

1. Prawda o Opatrzności Bożej w sercu wiary chrześcijańskiej

Skoro Bóg transcendentny jest niezwykle bliski człowiekowi („Bo w Nim żyjemy, poruszamy się i jesteśmy” Dz 17,28) to powstaje pytanie, dlaczego prawda o Opatrzności Bożej z punktu widzenia psychologicznego jest niekiedy odległa człowiekowi? Jeśli wiemy, że miłosierdzie Boże jest również absolutnym przymiotem Boga, to dlaczego chętniej i powszechniej jest przyjmowane niż przymiot Opatrzności Bożej?

Jan Paweł II zastanawiając się nad postawami ludzkimi wobec Opatrzności Bożej pisze o ich paradoksalnej dwoistości. Z jednej strony „człowiek skłania się ku temu, by przyjąć Opatrzność Bożą i poddać się jej działaniu”, gdyż wnosi Ona pokój do jego duszy (Ps 131,2). Z drugiej jednak strony „z lękiem i wahaniem myśli o poddaniu się Bogu jako Panu i Zbawcy swojego życia” i to z dwojakiego powodu: „pochłonięty światem rzeczy zapomina o Stwórcy lub dotknięty cierpieniem powątpiewa w Jego ojcostwo”³

Ksiądz Prymas w swych licznych kazaniach uświadamia wiernym obecność i działanie Boga w świecie i historii ludzkiej oraz podnosi na duchu cierpiących, przypominając, że to cierpienie nie jest bezsensowne, bo Opatrzność Boża jest w stanie wyprowadzić z niego dobro zbawienia. Toteż Ksiądz Kardynał wyznaje: „osobiście chciałbym tak przybliżyć tajemnicę Boga rządzącego światem, aby ta tajemnica wiary i rozumu stała w środku naszego życia chrześcijańskiego. Co więcej, chciałbym prawdę o Opatrzności widzieć teraz także przez pryzmat Ofiary Krzyżowej”⁴

Rzeczywiście, prawda o Opatrzności Bożej nie jest prawdą marginalną i odległą od wiary, ale – jak to podkreśla Jan Paweł II – znajduje się „w sercu wiary chrześcijańskiej, a zarazem w sercu człowieka powołanego do wiary”⁵

Należy sobie uświadomić, że katolikowi nie wystarczy wiara w istnienie Boga jako tego, który powołał świat do istnienia i jest daleko od niego, gdyż byłby to deizm. Autentyczna wiara chrześcijańska przyjmuje również to, że Bóg Stwórca jest obecny i działa w świecie, że istnienie kosmosu i każdego jednostkowego bytu jest całkowicie zależne od Jego woli stwórczej. Pełna wiara w Boga Stwórcę to wiara, że Bóg powołał świat do istnienia i że go podtrzymuje w istnieniu.

Ludzie wierzący, choć może nie zawsze świadomie, ale wyrażają wiarę w Opatrzność Bożą. Jak zauważa Jan Paweł II, czynią to w takich wyrażeniach jak: ‘Bóg to widzi’, ‘Bóg o tym wie’, ‘jeśli Bóg pozwoli’, ‘żyć w obecności Bożej’, ‘niech się dzieje wola Boża’, ‘Bóg pisze prosto nawet na krzywych liniach’⁶ Wiara w Opatrzność Bożą wyraża się również w modlitwach błagalnych ludu. „I jestem pewien – zauważa Ksiądz Prymas – że nie ma w Polsce kościoła lub kaplicy, gdzie wierni nie zanosiliby do Opatrzności Bożej wołania: ‘od powietrza, głodu, ognia i wojny zacho-

³ JAN PAWEŁ II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, Città del Vaticano 1987, 277n.

⁴ "Niewinne cierpienie – co na to Opatrzność Boża?", Kazanie pasyjne w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa : Bazylika Świętego Krzyża, 9 marca 2003.

⁵ JAN PAWEŁ II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, dz. cyt., 277.

⁶ *Tamże*, 279.

waj nas, Panie”⁷. Przypomina też, że „w historycznie trudnych chwilach zwracaliśmy się o pomoc Bożą, wzywając bądź pośrednictwa Maryi Panny, bądź czuwającej Opatrzności. Sławna Konstytucja 3 Maja, z roku 1791, kończyła się wotum dziękczynnym i przyrzeczeniem wybudowania świątyni Opatrzności Bożej”⁸

2. Kogo czcimy w kulcie Opatrzności Bożej?

To pytanie pojawia się nieraz w dyskusji teologicznej. W rzeczywistości należałoby je sformułować następująco: dlaczego czcimy przymiot Boga, a nie samego Boga? Podobne pytanie może pojawić się w świadomości osób wierzących, dlatego należy mu poświęcić uwagę.

Istotnie, Opatrzność Boża jest przymiotem absolutnym Boga. Św. Tomasz uczy, że w Opatrzności Bożej wyraża się mądrość i wola Boga⁹. Nie tylko poznanie, ale również wola Boga. Zaś przymioty Boga utożsamiają się z Jego istotą. Toteż oddajemy cześć Bogu osobowemu. Należy przy tym zaznaczyć, że Opatrzność Boża wyraża działanie Boga w świecie stworzonym. Jednak tak jak Bóg jest samym istnieniem, tak też jest samym działaniem. To działanie jest w Bogu, a przejawia się w skutkach w bytach stworzonych. Stąd św. Tomasz uczy, że pomysł prowadzenia bytów do celu jest w intelekcie Boga, jest wieczny i zwie się, właściwie biorąc, Opatrznością, zaś wykonanie tego pomysłu jest doczesne i to są rządy Boga nad światem¹⁰. Natomiast cel stworzeń jest podwójny: pierwszy jest dostosowany do natury bytów stworzonych i może być osiągnięty naturalnymi siłami (np. zachowanie życia, obrona gatunku), drugi z kolei przekracza proporcję i siły natury stworzonej i to jest życie wieczne polegające na widzeniu Boga, które przekracza naturę wszelkiego stworzenia¹¹. Pomysł podniesienia czy przeniesienia do tego celu nadprzyrodzonego stworzeń rozumnych teologia określa jako przeznaczenie, to zaś jest częścią Opatrzności. Z kolei Jan Paweł II uczy, że przeznaczenie ma charakter trynitarny. To Bóg Ojciec przeznaczył nas w Chrystusie do chwały i urzeczywistnia to w Duchu Świętym¹².

Ksiądz Prymas wielokrotnie zwraca uwagę na to, że w kulcie Opatrzności Bożej chodzi o kult Boga osobowego, działającego w świecie. „W pięknej przestrzeni dolnego kościoła zaczniemy niebawem sprawować liturgię ku chwale Boga rządzącego światem”¹³. „Opatrzność Boża to Bóg ciągle obecny, ciągle czuwający, ciągle naprawiający nasze błędy i tworzący, mimo tych błędów, takie sytuacje, które przynoszą lepsze spojrzenie na świat”¹⁴.

⁷ "Rządy Opatrzności kierują do jednania", Kazanie pasyjne w piątą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa: Bazylika Świętego Krzyża, 6 kwietnia 2003.

⁸ "Pod tęczą Opatrzności Bożej", List pasterski do Polaków za granicą, Warszawa, 2 kwietnia 2004.

⁹ Por. STh I, q. 22.

¹⁰ Por. *tamże* a.1, ad 2.

¹¹ Por. *tamże* q. 23, a. 1, odp.

¹² Por. JAN PAWEŁ II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, dz. cyt., 303.

¹³ "Ku chwale Boga rządzącego światem", Słowo do polskich kapłanów w związku z budową świątyni Świętej Opatrzności Bożej, Warszawa, 3 listopada 2003.

¹⁴ "Opatrzność Boża w ludzkich działaniach", Homilia w uroczystość świętego Józefa podczas zamknięcia IV Synodu Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa, Archikatedra pod wezwaniem świętego Jana

Ksiądz Prymas idzie niejako dalej stwierdzając, że działanie Opatrzności Bożej to działanie całej Trójcy Świętej. Mówiąc, że Matka Boża związana jest z Ojcem, Synem i Duchem Świętym, a więc z całą Trójcą Świętą, „która - jako Opatrzność - sprawuje rządy i pieczę nad całym stworzeniem”¹⁵ Takie ujęcie da się uzasadnić tym, że, jak orzeka Kościół, działanie Boga w odniesieniu do świata jest jedno, jak jedna jest natura Boska, ale równocześnie w tym działaniu biorą udział wszystkie trzy Osoby Boskie, gdyż wszystkie one działają na mocy posiadania jednej i tej samej istoty Boskiej. A zatem działa Bóg Ojciec przez Syna w Duchu Świętym¹⁶

Ksiądz Prymas naucza również, że w działaniu Opatrzności Bożej wypowiada się szczególnie Osoba Boga Ojca: „Opatrzność Boża w popularnym rozumieniu najbliższa jest Bogu Ojcu, Stwórcy, dla Którego nasz kalendarz nie posiada odrębnego święta”¹⁷, a także Ducha Świętego¹⁸. Dlaczego Ojciec, dlaczego Duch Święty?

Aspekt ten wydobywa również Jan Paweł II, ucząc, że Boża Opatrzność, czyli Bóg, „który jako wszechmogący i mądry Ojciec działa w świecie”¹⁹. A zatem Opatrzność Boża wskazuje na ojcostwo Boga, tzn. na Niego jako Stwórcę, a tym samym na Ojca, gdyż stwarzać oznacza powodować istnienie i życie, a to zaś oznacza ojcostwo. W tym znaczeniu Bóg jako dawca życia jest Ojcem. Toteż ojcostwo Boga jest wzorem wszelkiego ojcostwa w stworzeniach (Ef 3,14). Ale obok tego znaczenia ojcostwa, jako powodowania życia, zawarta jest też inna cecha, mianowicie ojcowski sposób podejścia Boga do stworzeń, a więc traktowanie go bardzo łagodnie, troskliwie, opiekuńczo, szczerobliwie, życzliwie, obdarowująco.

Niemniej jednak od pierwszych wieków chrześcijaństwo przedkładało stworzenie Ojcu, czy też łączyło je z pierwszą Osobą Boską, czyli z Bogiem Ojcem. Wyrazem tego jest *Credo* nicejsko-konstantynopolitańskie: *Wierzę w Boga Ojca Wszechmogącego, Stworzyciela nieba i ziemi...*

Ścisłą łączność Opatrzności Bożej z Bogiem Ojcem potwierdza Chrystus w kazaniu na górze. Tutaj daje On „najszczególniejsze świadectwo tajemnicy swojego Ojca: tajemnicy Opatrzności i troski ojcowskiej, która ogarnia każde stworzenie, choćby najmniej znaczące, jak trawa polna czy wróble. O ileż bardziej człowieka!”²⁰ W innej katechezie Jan Paweł II mówi w pierwszej części zdania o Bogu jako bycie absolutnym i osobowym, a w drugiej części zdania mówi o Bogu Ojcu Stwórcy i Opatrzno-

Chrzciela, 19 marca 2003. Podobnie mówił w: "Opatrzności Bożej zawierzamy pokój". Homilia podczas Mszy świętej transmitowanej przez TV Polonia, Warszawa, kościół pod wezwaniem świętego Aleksandra, 5 stycznia 2003.

¹⁵ "Opatrzność jaśniejąca w Maryi", Kazanie pasyjne w Niedzielę Palmową, czyli Męki Pańskiej, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 13 kwietnia 2003. Por. L. BALTER, "Przedziwne drogi Opatrzności Bożej", *art. cyt.*, 23.

¹⁶ Por. BF IV 14 i inne.

¹⁷ "Aby Chrystus był bliżej człowieka", Wypowiedź w audycji *Kościół Warszawski - mówią: Prymas i biskupi* w Radiu Plus - Józef, Warszawa, 15 kwietnia 2001.

¹⁸ "Świątynia będzie własnością historyczną narodu", Wywiad dla Katolickiej Agencji Informacyjnej przeprowadzony przez Bogumiła Łozińskiego, Warszawa, rezydencja Prymasa Polski, 27 lutego 2006.

¹⁹ JAN PAWEŁ II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, *dz. cyt.*, 277.

²⁰ *Tamże*, 292. 288: „Władza Stworzyciela (kieruje) wyraża się jako troska Ojca (zachowuje)”

ści: „z jednej strony Bóg przeznaczył [człowieka], by panował i podporządkowywał sobie całe stworzenie, z drugiej zaś, człowiek sam jako stworzenie, poddany jest miłującej obecności Boga Ojca, Stworzyciela i Opatrzności”²¹ To wybranie przez Opatrzność Bożą można rozumieć jako wybranie przez Ojca w Jezusie Chrystusie.

Nasuwa się tutaj spostrzeżenie K. Rahnera, że kiedy Nowy Testament używa słowa *Bóg* to, poza jednym wyjątkiem (Rz 8,9), czyni to zawsze w odniesieniu do Boga Ojca²² Potwierdzałoby to powyższe dowodzenie. Warto tu wspomnieć, że autor listu do Hebrajczyków (1,2n) przypisuje również Synowi Bożemu podtrzymywanie świata w istnieniu, a Jan Paweł II w encyklice o Duchu Świętym przypisuje Trzeciej Osobie Boskiej dzieło zachowania świata w istnieniu²³ Zaś Sobór Watykański II stwierdza, że „Duch Boży, który przedziwną opatrnością kieruje biegiem czasu i odnawia oblicze ziemi, pomaga tej ewolucji” (KDK 26).

Ksiądz Prymas zastrzega, że kult Opatrzności Bożej nie wyklucza modlitwy o wstawiennictwo Maryi, gdyż ono jest przewidziane w planach tejże Opatrzności i jest wstawiennictwem u dobrego Boga rządzącego światem²⁴

3. Opatrzność Boża jest wszechogarniająca

Ksiądz Prymas wielokrotnie przypomina, że „akt stwórczy Boga to nie tylko powołanie do istnienia świata materii i ducha, co w języku biblijnym wyrażone jest słowami: ‘niebo i ziemia’, ale także czuwanie nad poprawnym funkcjonowaniem świata, czyli rządzenie”²⁵ Toteż „prawda o Opatrzności Bożej jest wiarą w Boga-Stwórcę, który kontynuuje dzieło stworzenia i utrzymując świat w istnieniu doskonali, także przy pomocy ludzi, swoje dobre dzieło”²⁶

Przy wielu okazjach Ksiądz Kardynał uświadamia wiernym prawdę, że Bóg swoją Opatrznością – swymi rządami obejmuje cały świat stworzony, tj. makrokosmos i mikrokosmos, czyli „ten daleki, w przepastnych odległościach kosmicznych, i ten bliski, trudny do zbadania przez mikroskop, kryjący się w komórkach materii, w bakteriach i wirusach”²⁷ Nauki eksperymentalne „pokazują jak skomplikowany jest or-

²¹ Tamże, 328.

²² Por. K. RAHNER, "Der dreifaltige Gott als transzendenter Urgrund der Heilsgeschichte", w: *Mysterium salutis*, B. II, Einsiedeln 1975, 355.

²³ Por. DV 52.

²⁴ Por. "Opatrzności Boża, czuwaj nad nami!", Modlitwa do Opatrzności Bożej za Europę przez wstawiennictwo Maryi i Świętych, Warszawa, Pola Wilanowskie, plac budowy świątyni Świętej Opatrzności Bożej, 2 maja 2003.

²⁵ "Aby Chrystus był bliżej człowieka", Wypowiedź w audycji "Kościół Warszawski – mówią: Prymas i biskupi" w Radiu "Plus - Józef", Warszawa, 15 kwietnia 2001.

²⁶ "Teologiczne refleksje nasuwające się przy podejmowaniu idei budowy świątyni Opatrzności Bożej w roku 1997", Przemówienie podczas spotkania towarzysko-obywatelskiego, Warszawa, rezydencja Prymasa Polski, 18 listopada 1997.

²⁷ "Opatrzność we wszechświecie – droga zbawienia", Kazanie pasyjne w drugą niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, bazylika Świętego Krzyża, 16 marca 2003.

ganizm świata, nad którym czuwa i którym kieruje dobra Opatrzność Boża²⁸ Bóg w swym panowaniu nad światem posługuje się przyczynami i prawami, które odkrywają nauki eksperymentalne²⁹

Równocześnie człowiek jest zaproszony przez przyrodę do oddawania czci Bogu – Rządcy świata. Dopingują człowieka do tego odkrycia współczesnych fizyków, astronomów czy biologów wzbudzające podziw wobec Stwórcy i Organizatora życia w świecie.

Człowiek został powołany przez Opatrzność Bożą do uczestnictwa w rządzeniu światem, do doskonalenia świata, do godności bycia przyczyną rozwoju świata, jak się wyraża św. Tomasz³⁰, a co wynika choćby z nakazu Bożego „czyńcie sobie ziemię poddaną”³¹

Ksiądz Prymas dość dużo uwagi poświęca prawdzie, że Opatrzność Boża podtrzymując byty w istnieniu prowadzi je do udoskonalenia (KKK 302). Bóg stworzył byty jako dobre, ale to nie znaczy, że całkowicie doskonałe i że nie mogą się udoskonalać. Co więcej, człowiek jest powołany do współpracy z Bogiem w ich udoskonalaniu. Przy czym człowiek udoskonalając otaczający go świat, udoskonala samego siebie³²

Powołanie do udoskonalenia bytów stworzonych odnosi się tym bardziej do człowieka, przy czym obejmuje to doskonalenie w wymiarze naturalnym, ale jeszcze bardziej w wymiarze nadprzyrodzonym, czyli prowadzi człowieka do zrealizowania celu nadprzyrodzonego, to jest prowadzi do zbawienia. Bóg Stwórca „jest nie tylko Konstrukтором, ale też Wychowawcą całego stworzonego dzieła. On jest po prostu Opatrznością”³³ Tym bardziej dla człowieka Bóg jest Wychowawcą, Opiekunem, Zbawicielem zapraszającym i prowadzącym do życia wiecznego.

Opatrzność Boża dała ludziom w zarządzanie ziemię i kontynenty, państwa i narody, ale to nie oznacza, że Bóg się wycofał ze świata. Przeciwnie, zachował prawo do obecności „na tej ziemi, pośród nas i z naszymi czynami”³⁴ Dzieje narodów i całej ludzkości toczą się pod „okiem” Boga, poddane są Jego wszechmocnemu działaniu.

Ludziom brak jednak jedności i sprawiedliwości, prawdy i miłości w kierowaniu tym światem. Jest ono często naznaczone grzesznością i niezaradnością, dlatego należy się zwracać do Opatrzności Bożej o pomoc w odczytywaniu Bożych planów wo-

²⁸ Por. "Opatrzność Boża a władza ziemską w cieniu Krzyża", Kazanie pasyjne w trzecią niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, bazylika Świętego Krzyża, 23 marca 2003.

²⁹ Por. "Niewinne cierpienie – co na to Opatrzność Boża?", Kazanie pasyjne w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 9 marca 2003.

³⁰ Por. *STh* I, q. 22, a. 3, odp.

³¹ Por. "Aby Chrystus był bliżej człowieka", Wypowiedź w audycji "Kościół Warszawski - mówią: Prymas i biskupi" w Radiu "Plus - Józef", Warszawa, 15 kwietnia 2001.

³² Por. "Niewinne cierpienie – co na to Opatrzność Boża?", Kazanie pasyjne w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 9 marca 2003.

³³ "Opatrzność we wszechświecie – droga zbawienia", Kazanie pasyjne w drugą niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 16 marca 2003.

³⁴ "Opatrzności Boża, czuwaj nad nami!", Modlitwa do Opatrzności Bożej za Europę przez wstawienie Maryi i Świętych, *art. cyt.*

bec ludzkości, narodów, naszych miast, wsi i rodzin. Ksiądz Prymas modli się o rozciągnięcie wspierającej mocy Boga nad ludzkim wysiłkiem, z jakim wierzący pragną wspólnie kształtować byt ludzi na ziemi³⁵

Jeżeli Bóg roztacza opiekę nad całym stworzeniem, to tym bardziej nad człowiekiem, który został stworzony na obraz Boży, obdarzony wolną wolą i zaproszony do współpracy z Opatrznością Bożą w dziele doskonalenia świata. Tą szczególną opieką Opatrzność Boża obejmuje każdego pojedynczego człowieka, a także działania zespołów ludzkich. „Opatrzność Boża czuwa nad każdą rodziną, nad wsiami i miastami, nad narodami i całą ludzkością”³⁶ Jest odwieczną obecnością w dziejach człowieka indywidualnego, jak i wszystkich ludzkich wspólnot.

Tu jednak, zauważa Ksiądz Prymas, ludzie stawiają pytanie: jeżeli Opatrzność Boża kieruje działaniami ludzi, to dlaczego tyle zła i cierpienia w świecie? Otóż ludzie chętnie obarczaliby odpowiedzialnością za zło moralne Opatrzność Bożą, ale należy pamiętać, że człowiek jest istotą wolną i zło moralne pochodzi z nadużycia wolności, a więc człowiek jest odpowiedzialny za zło. Opatrzność Boża nie zwalnia człowieka z posługiwania się rozumem i wolą, czyli postępowania zgodnie z kodeksem moralnym, tj. nie pozwala na używanie świata „beztrosko i bezmyślnie”³⁷

Ponadto człowiek został również powołany do tego, by jako ‘mała opatrzność’ przyczyniał się do zmniejszenia zła i cierpienia w świecie. Opatrzność Boża czuwa również „miłosiernie nad społeczeństwem chorym, gwałcącym zasady i przykazania, lekceważącym uczciwość i sprawiedliwość”³⁸ Jak pisze św. Tomasz, do Opatrzności Bożej należy również dopuszczenie pewnych uchybień w rzeczach jej podległych³⁹

Jeśli Bóg wszystko co stworzył strzeże i tym kieruje, to wobec istot rozumnych Jego Opatrzność oznacza „pełne poszanowanie wolności”, przez którą wyraził On obraz swej Boskiej Wolności, Boskiej Istoty⁴⁰ Ten szacunek dla wolności jest tak wielki, że Bóg dopuszcza grzech człowieka jako skutek złe użytej wolności stworzonej. Dla transcendentnej Mądrości Bożej ważniejsze było, by zrealizowała się celowość świata i by wolność była obecna w świecie, nawet z możliwością popełnienia grzechu. Dopuszczając złe użycie wolności Opatrzność Boża, jako miłująca troskliwość Ojca, „przewidziała odwiecznie drogi naprawy i odkupienia, usprawiedliwienia i zbawienia przez Miłość. Wolność bowiem jest dla miłości – bez wolności miłość nie jest możliwa. W walce dobra ze złem, grzechu z odkupieniem ostatnie słowo należy do miłości”⁴¹

Kiedy Pismo święte zapewnia, że „Mądrości zło nie przemoże” (Mdr 7,30), umacnia w nas przekonanie, że w opatrznościowym planie Stwórcy wobec świata zło osta-

³⁵ Por. *tamże*.

³⁶ "Opatrzność Boża – miłość Stwórcy", Kazanie pasyjne w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu. Warszawa, kościół pod wezwaniem Świętego Krzyża, 21 lutego 1999.

³⁷ *Tamże*.

³⁸ "Opatrzność Boża a władza ziemską w cieniu Krzyża", Kazanie pasyjne w trzecią Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 23 marca 2003.

³⁹ Por. *STh* I, q. 23, a.3, odp.

⁴⁰ Por. JAN PAWEŁ II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, dz. cyt., 299.

⁴¹ *Tamże*, 300.

tecznie zostanie podporządkowane dobru. Ze względu na tę pełnię dobra, jaką Bóg chce urzeczywistnić w stworzeniu, jest rzeczą bardziej podstawową istnienie istot wolnych niż to, że owe istoty mogą użyć swej wolności przeciwko Stwórcy i dopuścić się zła moralnego. Bóg, mając na względzie wyższe dobro, dopuszcza zło moralne, chociaż go nie chce i z nim się nie godzi, o czym świadczy odkupienie. Mądrość, która wyraża się w Opatrzności Bożej w stosunku do wszystkich stworzeń, ostatecznie sprawia, iż dobro odnosi zwycięstwo nad złem. Nie dokonuje się to na krótkim dystansie, ale na całej przestrzeni realizacji planu Bożego w stosunku do całego stworzenia⁴²

Opatrzność Boża nie jest jedynie mądrym i wolnym kierowaniem światem, lecz jest ona przeniknięta miłością i miłosierdziem⁴³ Opatrzność Boża, „jako uprzedzająca miłość, wchodzi w dzieje człowieka, a pozostawiając mu wolność, szuka wyprowadzenia ze zgubnych decyzji”⁴⁴ Opatrzność „to troskliwe zarządzanie światem przez dobrego Boga”⁴⁵

Ksiądz Prymas wielokrotnie podkreśla, że „ostatecznym celem Boga czuwającego z miłością nad człowiekiem jest jego zbawienie”⁴⁶ Gdyby pojmować Opatrzność Bożą jedynie jako kierowanie światem natury, albo też zachowaniem naturalnej moralności, to wówczas byłaby ona rozumiana wyłącznie naturalistycznie. Tymczasem Opatrzność Boża wyraża się w osiągnięciu tej celowości, która odpowiada odwiecznemu planowi zbawienia⁴⁷ Bóg bowiem „pragnie, by wszyscy ludzie zostali zbawieni i doszli do poznania prawdy” (1 Tm 2,4). Chociaż prawda o Opatrzności Bożej „jest ściśle związana z prawdą o stworzeniach”, to jednak mówi też o zbawieniu, posiada celowość zbawczą. Opatrzność Boża jest wszechogarniająca.

W słowach „Starajcie się naprzód o królestwo [Boga] i o Jego sprawiedliwość, a to wszystko będzie wam dodane” (Mt 6,31-33) Chrystus uczy Bożej hierarchii wartości, jaką człowiek winien przyjąć i nią się kierować. Na pierwszym miejscu winno być szukanie Królestwa Bożego i jego sprawiedliwości, wszystko inne jest bowiem drugorzędne i będzie przez Boga dodane.

4. Los Chrystusa objęty Opatrznością Bożą

Nie ulega wątpliwości, że fundamentalnym odniesieniem dla nauczania o Opatrzności Bożej jest Objawienie. Toteż zrozumiałe jest, że Ksiądz Prymas wskazuje nieustannie na działanie Opatrzności Bożej w historii zbawienia: w Starym i Nowym

⁴² Por. *tamże*, 311n.

⁴³ Por. "Opatrzności Boża, czuwaj nad nami!", Modlitwa do Opatrzności Bożej za Europę przez wstawiennictwo Maryi i Świętych, *art. cyt.*

⁴⁴ "Teologiczne refleksje nasuwające się przy podejmowaniu idei budowy świątyni Opatrzności Bożej w roku 1997", Przemówienie podczas spotkania towarzysko-obywatelskiego, *art. cyt.*

⁴⁵ "Niewinne cierpienie – co na to Opatrzność Boża?", Kazanie pasyjne w pierwszą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 9 marca 2003 r.

⁴⁶ "Teologiczne refleksje nasuwające się przy podejmowaniu idei budowy świątyni Opatrzności Bożej w roku 1997", Przemówienie podczas spotkania towarzysko-obywatelskiego, *art. cyt.*

⁴⁷ Por. JAN PAWEŁ II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, dz. cyt., 305.

Testamencie. Wielokrotnie odwołuje się do różnych wydarzeń biblijnych mówiąc, że Bóg dopuszczał zło, ale też i wyprowadzał dobro. Klasycznym przykładem jest postać Józefa egipskiego, którego dzieje są jednym wielkim uwielbieniem Opatrzności Bożej⁴⁸

Ksiądz Prymas zwraca uwagę, że życie Jezusa Chrystusa było również objęte Opatrznością Bożą. Wyrażała się tutaj troska Boga o Osobę Jezusa Chrystusa, jak i troska o ludzkość; o ludzkość z tego względu, że objawiła się w Nim woła prowadzenia jej do zbawienia. Bowiem przez grzech pierworodny i grzechy osobiste ludzie zeszli z drogi prowadzącej do zamierzonego przez Boga celu. Opatrzność Boża nie pozostawiła jednak ludzi na drogach zatracenia i przez dzieło odkupienia Chrystusa przywróciła ludzkość na drogi zbawienia. Jest to fundamentalne świadectwo działania Opatrzności Bożej wobec ludzkości.

Gdy chodzi o działanie Opatrzności Bożej wobec Jezusa, to patrząc „na cierpienia zadawane Chrystusowi z okrucieństwem” jesteśmy skłonni sądzić, że troska Opatrzności Bożej o Niego została zawieszona i pozostawiła Go w osamotnieniu⁴⁹ Tym bardziej, że umierając Chrystus modlił się słowami Psalmu: „Boże mój, Boże mój, czemuś Mnie opuścił” (22,2). Jednak nie został on opuszczony przez Ojca. Czuwanie Opatrzności Bożej wyraziło się w znakach. „Oto w południe mrok ogarnął ziemię” (por. Mt 27,45; Łk 23,44). Ziemia się zatrzęsła. Nade wszystko tym znakiem było zmartwychwstanie Jezusa, gdyż Bóg ukazał, że jest mocniejszy od nienawiści człowieka, że potrafi wyprowadzić ze zła dobro. Ponadto Chrystus dzięki swej męce i śmierci otrzymał od Ojca moc nad stworzeniem. Stał się Panem i Sędzią, „kosmicznym Chrystusem”, który przyjdzie na zakończenie dziejów ludzkich na obłokach, w mocy i majestacie (por. Mk 13,26). W ten sposób Chrystus jest nadzieją dla Europy i świata⁵⁰

Opiekę Opatrzności Bożej nad Jezusem dobrze wyraża stwierdzenie Ps 118,22: „Kamień odrzucony przez budujących stał się kamieniem węgielnym” Izraelici odrzucili Chrystusa, m. in. wołaniem „Ukrzyżuj Go” (J 19,15), jako tego, który miał stać w sprzeczności z mesjańskimi planami wyzwolenia Izraela. Tymczasem ich myśli nie były myślami Bożymi, gdyż to On stał się kamieniem węgielnym Nowego Ludu Bożego⁵¹

Nie należy zapominać, że męka Chrystusa „była przez Boga Ojca dokładnie przewidziana i samemu Jezusowi znana” Wszelkie szczegóły procesu i ukrzyżowania świadczą o tym, że to wszystko dokonało się „zgodnie z zapowiedziami prorockimi, a więc zgodnie z Opatrznością Bożą”⁵²

⁴⁸ Por. "Droga z Krzyżem zawsze prowadzi w górę". Kazanie z okazji wmurowania kamienia węgielnego pod świątynię Świętej Opatrzności Bożej, Warszawa: bazylika Świętego Krzyża, 2 maja 2002.

⁴⁹ Por. "Niewinne cierpienie – co na to Opatrzność Boża?", Kazanie pasyjne w pierwszą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 9 marca 2003.

⁵⁰ Por. "Opatrzność we wszechświecie – droga zbawienia", Kazanie pasyjne w drugą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 16 marca 2003.

⁵¹ Por. "Opatrzność Boża w ludzkich działaniach", Homilia w uroczystość świętego Józefa podczas zamknięcia IV Synodu Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa, Archikatedra pod wezwaniem świętego Jana Chrzciciela, 19 marca 2003.

⁵² "Opatrzność Boża – miłość Stwórcy". Kazanie pasyjne w pierwszą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, kościół pod wezwaniem Świętego Krzyża, 21 lutego 1999.

Uwzględnienie w nauce o Opatrzności Bożej przeznaczenia człowieka i świata w Chrystusie, przedwiecznym Synu Ojca, nadaje jej zdecydowany rys soteriologiczny i eschatologiczny. Wyraża to sam Chrystus w rozmowie z Nikodemem (J 3,16), a także św. Paweł (Ef 1,3-6). W Objawieniu Bożym wyraz „przeznaczenie” oznacza odwieczny wybór Boga, wybór ojcowski, rozumny i słuszny, wybór miłości⁵³ Odkupienie zaś staje się wyrazem Opatrzności, czyli owego „troskliwego władania Boga jako Ojca, w szczególności względem stworzenia obdarzonego wolnością”⁵⁴ To w Chrystusie został przewyższony grzech, który zasadniczo sprzeciwia się zbawczej celowości świata, sprzeciwia się owemu ostatecznemu spełnieniu, jakie świat i człowiek znajdują w Bogu⁵⁵ Świat bowiem został stworzony z myślą o Królestwie ustanowionym przez Boga, by się wypełniło przeznaczenie, jakie świat i człowiek mają w Chrystusie⁵⁶

Los Chrystusa rzuca też światło na sens ludzkiego cierpienia. Ksiądz Prymas wielokrotnie uczy, że Bóg swą wszechmocą jest w stanie wyprowadzić dobro zbawienia ze zła i cierpienia, jakie dręczą człowieka. Dokonał tego w Chrystusie, który, jako Niewinny Baranek, przyjął na siebie cierpienie i poniósł śmierć na krzyżu, jako ofiara za grzechy świata. Stąd liturgia mówi o *felix culpa*. To Chrystus pozwala nam odpowiedzieć na ten problem w sposób definitywny. „Z jednej strony bowiem Chrystus, Słowo Wcielone – jak uczy Jan Paweł II – potwierdza przez swoje życie w ubóstwie, w poniżeniu i trudzie, a zwłaszcza przez swoją mękę i śmierć, że Bóg jest z każdym człowiekiem w jego cierpieniu, że sam to wielorakie cierpienie ziemskiej egzystencji człowieka niejako przyjmuje na siebie. Równocześnie zaś Jezus Chrystus objawia, że to cierpienie posiada odkupieńczą i zbawczą wartość i moc: że w nim przygotowuje się właśnie owo "dziedzictwo niezniszczalne, które jest zachowane dla nas w niebie" (1 P 1,4)”⁵⁷

Ksiądz Prymas zapewnia, zwłaszcza ludzi cierpiących, że „Bóg to absolutna mądrość, która nie może się mylić, to absolutna wszechmoc, której nic nie może się przeciwstawić, absolutna miłość, która nie może chcieć zła. On chce najwyższego dobra, chce nas zbawić, chce przyjąć do przedwiecznych przybytków”⁵⁸ Przychodzi tu z pomocą św. Paweł, który uczy: „choć... niszczy nasz człowiek zewnętrzny, to jednak ten, który jest wewnątrz, odnawia się z dnia na dzień” (2 Kor 4,16). I dalej: „Niewielkie bowiem utrapienia naszego obecnego czasu gotują bezmiar chwały przyszłego wieku” (*tamże*, 4,17).

Ksiądz Kardynał nie omieszkał też przypomnieć, że to Bóg w swej Opatrzności wybrał Maryję do współdziałania w dziele odkupienia. Toteż liturgia ukazuje Maryję jako Matkę Opatrzności Bożej⁵⁹ Najwyraźniej Ksiądz Prymas wyraża to w modli-

⁵³ Por. JAN PAWEŁ II, *Wierzę w Boga Ojca Stworzyciela*, dz. cyt., 303.

⁵⁴ *Tamże*, 304.

⁵⁵ Por. *tamże*, 305.

⁵⁶ Por. *tamże*, 306.

⁵⁷ *Tamże*, 316.

⁵⁸ "O Opatrzności Bożej", List pasterski na Wielki Post do wiernych Archidiecezji Warszawskiej, 17 lutego 1998.

⁵⁹ Por. "Pod tęczą Opatrzności Bożej", List pasterski do Polaków za granicą, Warszawa, 2 kwietnia 2004.

twie: „Maryjo, Matko Kościoła, która – zanim ziemia powstała – weszłaś w plany Opatrzności Bożej, a dziś trwasz z ludem tej planety w wielu przejawach jego wiary. Twojej obecności doświadczamy przede wszystkim w Twoich sanktuariach. Z Jasnej Góry wspomagasz dzieło miłosierdzia i ukazujesz Mądrość Ojca Niebieskiego. Ty, która w swoim hymnie wyśpiewałaś prawdę o Miłosierdziu Bożym, idącym z pokolenia na pokolenie, naucz nas odczytywać znaki Opatrzności Bożej w dobrych czynach naszego Narodu”⁶⁰

Ksiądz Prymas zwraca uwagę na to, że rozwój chrześcijaństwa dokonywał się zgodnie z planem Opatrzności Bożej. To Bóg w swej Opatrzności okazując zaufanie do ludzi posłał prostych rybaków na cały świat, Piotra i Pawła do Europy, do Rzymu, gdzie stali się fundamentem Kościoła Rzymskiego – Głowy Kościołów lokalnych⁶¹ Przpomina też wielkie postacie królów różnych państw europejskich, poprzez których Opatrzność Boża prowadziła ewangelizację tego kontynentu⁶²

Ksiądz Prymas wielokrotnie podkreśla, że Świątynia Świętej Opatrzności ma być symbolem, który łączy w sobie przeszłość, terażniejszość i przyszłość⁶³ Zachęcając do kultu Opatrzności Bożej uczy przy tym chrześcijańskiej roztropności. Dlaczego? Otóż, według Tomaszowej definicji, cnota roztropności to „utrwalone w pamięci doświadczenie przeszłości i orientacja w sytuacji aktualnej, jako że z doświadczeń przeszłości i z rozeznania w sytuacji obecnej przewidujemy i zapobiegamy na przyszłość”⁶⁴ Roztropność chrześcijańska polega na tym, byśmy i jako naród i jako pojedynczy ludzie budowali życie na Opatrzności Bożej. Uczy tego doświadczenie prowadzenia przez Opatrzność Bożą naszych praojców w minionych dziejach Polski. Ono każe również odczytywać Jej działanie w terażniejszości po to, by w przyszłości nie popełniać błędów i wiedzieć, na jakim pewnym fundamencie budować przyszłość. Roztropność jest to umiejętność prowadzenia wszystkiego do celu. Chrześcijańska roztropność jest umiejętnością współdziałania z prowadzącą wszystko do celu Opatrznością Bożą.

5. Pamięć o działaniu Opatrzności Bożej w historii naszej Ojczyzny

Ksiądz Prymas, przekonując do potrzeby budowy świątyni Opatrzności Bożej, stara się odkrywać przed Polakami Jej działanie w dziejach narodu Polskiego. Przypomina, że myśl o budowie Świątyni powstała u twórców Konstytucji 3 Maja w roku 1791. Konstytucja kończyła się przyrzeczeniem wybudowania takiej świątyni jako wotum wdzięczności za ten wielki akt odnowy państwa polskiego⁶⁵ Niestety, nie

⁶⁰ "Opatrzności Boża, czuwaj nad nami!", Modlitwa do Opatrzności Bożej za Europę przez wstawienie Maryi i Świętych, *art. cyt.*

⁶¹ Por. *tamże*.

⁶² Por. *tamże*.

⁶³ Por. Przesłanie Jana Pawła II z 24 kwietnia 2002 r. na uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod świątynię 2 maja 2002 r. w: "Papież o świątyni Opatrzności Bożej", Warszawa 2 maja 2002, e.kai.pl/serwis/.

⁶⁴ *STh* I, q. 22, a. 1, odp.

⁶⁵ Por. "Pod tęczą Opatrzności Bożej", List pasterski do Polaków za granicą, Warszawa, 2 kwietnia 2004.

udało się uratować Polski przed rozbiorem. Pomimo utraty niepodległości Opatrzność Boża – uczy Ksiądz Prymas – prowadziła Polaków do wolności czterema drogami: walki i pracy, krzyża i cierpienia, kultury, modlitwy i służby Ewangelii⁶⁶

Jednak idea Opatrzności Bożej nie wiąże się wyłącznie z powstaniem Konstytucji 3 Maja w 1791 r. Ksiądz Kardynał stara się ukazać jej działanie od początków dziejów państwowości polskiej. Oczywiście, odkrywanie jej subtelnego działania domaga się od człowieka wycucia wiary⁶⁷ Bez tego jest to niemożliwe. Ksiądz Prymas wybrał do swych kazań wydarzenia przypominające poniesione klęski, z których jednak Opatrzność Boża wyprowadziła dobro dla naszej Ojczyzny. Tak było ze śmiercią św. Wojciecha. Przebywając na zamku w Gnieźnie zdawał sobie sprawę z potrzeby wypełnienia woli Bożej wyrażonej w nakazie głoszenia Ewangelii wszystkim narodom (Mk 16,15) i ewangelizacji Prus. „Owoce swej misji złożył w ręce Opatrzności. Zanim kogokolwiek nawrócił, zginął i poniósł klęskę. Dopiero od tej klęski Bóg w swej Opatrzności zaczął pomnażać duchowe zwycięstwa. Relikwie świętego Męczennika dały początek sanktuarium w Gnieźnie, z którego zrodziły się struktury Kościoła oraz wiara osobista i społeczna. To samo sprawdza się w życiu i męczeńskiej śmierci świętego Stanisława z Krakowa”⁶⁸, a w naszych czasach w śmierci 108 męczenników – świadków wiary.

Świadomość, że Opatrzność Boża kieruje dziejami Polski coraz mocniej dojrzywała w narodzie Polskim. Wyrażała się choćby w słowach starej i zachowanej do dziś pieśni Bogurodzica: „Ziści nam, spuści nam, Kyrie eleison”

W połowie XVI w. Polska doświadczyła „chłoty” od Szwedów, ale zarówno ona jak i „miłosierdzie Boże ukazane w niezwykłej obronie Jasnej Góry utkwily w świa-

⁶⁶ „1. Droga walki i pracy. Szabla, w myśl słów hymnu: "szablą odbierzemy", ciągle towarzyszyła narodowi w czasie pozbawienia lub ograniczenia wolności. Ale sama szabla nie wystarczała, bo zrywom towarzyszyła cała seria przegranych. Walkę orężną musiały wspomóc pługi, kilofy i warsztaty.

2. Droga krzyża i cierpienia. Nie można zapomnieć cmentarzy, obozów śmierci, kalwarii. Naród potrafił cierpieć – to znaczy wychodzić zwycięsko z cierpienia, czyli uczestniczyć w zmartwychwstaniu.

3. Droga kultury. Szablę i krzyż wspierały pióra twórców: artystów, pisarzy, uczonych, pędzle malarzy, dłuta rzeźbiarzy i wysiłki ludzi tworzących kulturę polityczną, dyplomatyczną, fizyczną i medialną.

4. Droga modlitwy i służby Ewangelii. Szablę, krzyż i pióro przenikał duch czerpany z wiary. Opatrzność Boża dziwnie spletała te różne drogi narodowe. Mickiewicz w Paryżu, pośród załamanych bohaterów Powstania Listopadowego, rzucił myśl powołania zakonu Zmartwychwstańców; inwalida - powstaniec styczniowy i malarz, Adam Chmielowski, założył zakon opiekujący się najuboższymi; kapucyn - Honorat Koźmiński, mając carski zakaz głoszenia kazań, szeptem, zza krtek konfesjonatu założył dwadzieścia trzy bezhabitowe zgromadzenia zakonne, po to, by uczyć, opiekować się chorymi, przyuczać do zawodu, nie podlegając tak łatwo kontroli carskiej. Były modlitwy wielkie i tłumne, ale także samotne i ciche. Modlące się klasztory Polek - karmelitanek powstały w Reykiawiku, w Tromsø, a inne formacje duchowne zorganizowały ośrodki kościelne rozsiane po Europie, uprzedzające struktury Wspólnoty Europejskiej. Na szczyt tej modlącej się Polski Opatrzność Boża wyniosła w naszych czasach biskupa krakowskiego, Jana Pawła II”
"Teologiczne refleksje nasuwające się przy podejmowaniu idei budowy świątyni Opatrzności Bożej w roku 1997", Przemówienie podczas spotkania towarzysko-obywatelskiego, *art. cyt.*

⁶⁷ Por. "Opatrzność Boża – miłość Stwórcy", Kazanie pasyjne w pierwszą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, kościół pod wezwaniem Świętego Krzyża, 21 lutego 1999.

⁶⁸ *Tamże.*

domości narodu jako znaki Opatrzności Bożej⁶⁹ i wydały kwiat duchowy w postaci ślubów Jana Kazimierza, obwołujących Matkę Chrystusa Królową Polski. Niespełna trzydzieści lat po "potopie szwedzkim" miała miejsce "victoria wiedeńska". To właśnie zwycięski król Polski – Jan III Sobieski donosił Papieżowi, trawestując słowa Cezara: „Przybyłem, zobaczyłem, a Bóg zwyciężył”

Jednak po tym zwycięstwie nastąpił znów upadek. Cały wiek XVIII to czas deptania naszego kraju przez rozzuchwalone armie ościenne, czas upokorzenia i strasznej biedy. A mimo wszystko „zaowocował reformą kraju zawartą w *Konstytucji Trzeciego Maja*. Duchowy i religijny wymiar tej reformy został wyrażony w postanowieniu Sejmu Czteroletniego o budowie świątyni Najwyższej Opatrzności Bożej, jako wotum za wolność. Wolność była pierwszym i podstawowym motywem dziękczynienia. Postanowienie o budowie świątyni znalazło się w dokumencie zwanym *Deklaracją Stanów Zgromadzonych*, z dnia 5 maja 1791 roku. W dokumencie tym czytamy: «Bogu i Ojczyźnie uroczyste przysięgamy na posłuszeństwo (...) wyznaczenie nabożeństwa w jednym dniu po wszystkich w całym kraju kościołach (...) na podziękowanie Bogu za zdarzoną chwilę pomyślną wydobycia Polski z pod przemocy obcej i nieładu domowego, za przywrócenie rządu, który najskuteczniej wolność naszą prawdziwą i całość Polski zabezpieczyć może (...) przewielebnym biskupom zalecamy, naznaczając dzień świętego Stanisława, biskupa i męczennika, Patrona Korony Polskiej, za dzień poświęcony Najwyższej Opatrzności, po którym Ojczyzna śmiało i bezpiecznie po tyłu nieszczęściach odetchnąć może. Chcemy, aby duchowieństwo tak świeckie jako i zakonne [biegłe] w naukach chrześcijańskich, które prawowiernemu winno [głosić] ludowi, nie przestawało zachęcać wszystkich do podobnych Bogu dziękczynień. Aby zaś potomne wieki tym silniej czuć mogły, iż dzieło tak pożądane, (...) za pomocą Najwyższego losami narodów Rządcy do skutku przywodząc, nie utraciliśmy tej szczęśliwej dla ocalenia narodu chwili, uchwalamy, aby na tę pamiątkę kościół *ex voto* wszystkich stanów był wystawiony i Najwyższej Opatrzności poświęcony»⁷⁰

Te słowa zobowiązań budzą podziw dla siły ducha i wiary, z jaką praojcowie chcieli wyrazić wdzięczność Bogu za Konstytucję wprowadzającą ład w państwie, za akt prawny, który kładł kres tzw. „złotej wolności”, a dający początek właściwej wolności państwa polskiego. Niestety wojna z Moskwą rozpoczęta w maju 1792 r. za-przepaściła wszystko: odbudowę państwa, budowę świątyni w obecnym parku Łazienkowskim, a także świętowanie dziękczynienia Opatrzności Bożej⁷¹ Rozpoczęła się straszliwa tragedia niewoli dla Ojczyzny. Niemniej jednak Opatrzność Boża nie pozostawiła Polaków bez opieki, lecz prowadziła ich do uzyskania niepodległości drogami odnowy duchowej, moralnej, kulturalnej i zbrojnej⁷²

Bardzo trafnie i całościowo określał nieraz Ksiądz Prymas współdziałal różnych stanów i poszczególnych ludzi, Kościoła i instytucji świeckich w osiągnięciu niepod-

⁶⁹ *Tamże*.

⁷⁰ *Tamże*.

⁷¹ Por. *tamże*.

⁷² Por. "Teologiczne refleksje nasuwające się przy podejmowaniu idei budowy świątyni Opatrzności Bożej w roku 1997", Przemówienie podczas spotkania towarzysko-obywatelskiego, *art. cyt.*

ległości Polski. Po roku 1990 można było słyszeć stwierdzenia niektórych działaczy opozycji: „myśmy zdobyli wolność” Oczywiście tak, ale nie bez współdziałania innych ludzi, hierarchii Kościoła katolickiego, ludzi wierzących, ich modlitw, i nade wszystko działania Opatrzności Bożej.

6. Wrażliwość na działanie Opatrzności w teraźniejszości

W jaki sposób widzi Ksiądz Prymas włączanie się ludzi wierzących w realizację planów Opatrzności Bożej? W różny sposób. Przypomina, że ciągłej odnowy potrzebuje nie tylko świat materialny, lecz również świat duchowy. A tę daje Opatrzność Boża w Duchu Świętym⁷³ i na Nią trzeba się otwierać. Jeśli działanie Opatrzności Bożej przejawia się w doskonaleniu świata, to jesteśmy zaproszeni do ulepszania świata poprzez przebaczenie krzywd i jednanie w duchu miłości ewangelicznej, gdyż to, co psuje świat, co czyni życie w nim nieznośne, to nienawiść i wojny. Na płaszczyźnie międzynarodowej dokonaliśmy pojednania z Niemcami. Teraz Opatrzność Boża domaga się tego samego w stosunku do Ukraińców⁷⁴ Opatrzność Boża leczy społeczeństwa chore, gwałcące zasady i przykazania, lekceważące uczciwość i sprawiedliwość gorzkimi lekarstwami⁷⁵ Ludzie wierzący winni współpracować w tym procesie uzdrawiania swego społeczeństwa. Ksiądz Prymas wskazuje na modlitwę jako najskuteczniejszy środek, gdyż Opatrzność Boża jest wszechmocna i jest w stanie przeprowadzić ludzkość przez zło do zwycięstwa dobra⁷⁶

Ważnym wyzwaniem jest, by ludzka wola była poddana woli Bożej⁷⁷, to znaczy, by człowiek udoskonalał świat i siebie, by się zbawiał. Ksiądz Prymas uczy, że panowanie człowieka nad światem nie jest absolutne i nie można go urzeczywistnić bez żadnego odniesienia do Bożej Opatrzności. Ukazuje, że jest złudzeniem podejmowanie prób budowania szczęścia ludzkiego tylko przy pomocy własnych sił. Opatrzność Boża ciągle wychodzi człowiekowi naprzeciw, ofiaruje mu wsparcie i pomoc. Człowiek będąc wrażliwym na to może odkrywać Opatrzność Bożą jako fundament swego życia i zbawienia.

Opatrzność Boża czuwa nad ludźmi, a to się wyraża również w tym, że poprawia błędy ludzkie. Tu zaś trzeba być otwartym, by dostrzegać swe błędy i pozwalać się korygować⁷⁸ Opatrzność Boża domaga się postępowania zgodnie z prawem, jakim

⁷³ Por. "Wezwanie Opatrzności: Bądźcie doskonali!", Kazanie pasyjne w czwartą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa: Bazylika Świętego Krzyża, 30 marca 2003.

⁷⁴ Por. "Rządy Opatrzności kierują do jednania", Kazanie pasyjne w piątą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 6 kwietnia 2003.

⁷⁵ Por. "Opatrzność Boża a władza ziemiska w cieniu Krzyża", Kazanie pasyjne w trzecią Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 23 marca 2003.

⁷⁶ Por. *tamże*.

⁷⁷ Por. *tamże*.

⁷⁸ Por. Przemówienie Prymasa Polski podczas uroczystości rozpoczęcia budowy Świątyni Opatrzności Bożej w dniu 23 listopada 2002, e.kai.pl/servis/.

Ona kieruje się wobec świata i człowieka, a jest to prawo miłości. Tutaj człowiek ma naśladować Opatrzność Bożą⁷⁹

W jaki sposób może jeszcze człowiek współdziałać? Zło dobrem zwyciężać, jak to uczynił Jan Paweł II po zamachu przeprowadzonym na nim, kiedy przebaczył zabójcy. Opatrzność Boża wyprowadziła z tego zła wielkie dobro dla Kościoła i świata⁸⁰ Ukazała, że zamysł złego człowieka nie jest w stanie unicestwić planów Bożych.

Ważną formą współpracy z Opatrznością Bożą jest spożytkowanie wolności do czynienia dobra⁸¹ Ksiądz Prymas zachęca, by pielęgnować otrzymaną wolność zarówno w wymiarze osobowym jak i społecznym, abyśmy stawali się „coraz dojrzalsi, coraz bardziej świadomi naszej godności i naszych boskich i ludzkich praw do tego, by być dziećmi Bożymi”⁸² Na starania całych pokoleń o wolność Ojczyzny Opatrzność odpowiedziała darem wolności, ale tym samym zobowiązała, by tę odzyskaną wolność zabezpieczyć, utrzymać i jej nie utracić. To zaś domaga się współpracy z Opatrznością.

Wierzyć w Opatrzność Bożą to szukać woli Bożej. Zaś pełnienie jej należy do podstawowego zadania człowieka i do istoty świętości. W terażniejszości winniśmy poszukiwać woli Bożej wobec nas i naszych bliźnich⁸³ Opatrzność Boża to „subtelne nakładanie się planów Bożych na dobrowolne działanie człowieka”⁸⁴ Współpraca z Opatrznością Bożą wyraża się ponadto w modlitwie o ludzi mądrych, by ona ich powoływała i prowadziła⁸⁵ W tym kontekście Opatrzność Boża oznacza mądre zarządzanie i mądrą myśl, która przychodzi do człowieka, daje światło rozumowi, a także udziela mocy jego woli⁸⁶

7. Zagrożenia wynikające z braku akceptacji Opatrzności Bożej

Kiedy Sobór Watykański I w 1870 r. potwierdzał wiarę w działanie Opatrzności Bożej⁸⁷, to chciał się przeciwstawić szerzącym się wówczas błędom: ateizmu, który odrzucał istnienie Boga, deizmu, który przyjmował istnienie przyczyny sprawczej świata, ale która miała być odległa od świata i nim się nie interesować, dualizmu,

⁷⁹ Por. *tamże*.

⁸⁰ Por. *tamże*.

⁸¹ Por. "Droga z Krzyżem zawsze prowadzi w górę", Kazanie z okazji wmurowania kamienia węgielnego pod świątynię Świętej Opatrzności Bożej, Warszawa: bazylika Świętego Krzyża, 2 maja 2002.

⁸² "Opatrzności Bożej zawieramy pokój", Homilia podczas Mszy świętej transmitowanej przez TV Polonia, Warszawa, kościół pod wezwaniem świętego Aleksandra, 5 stycznia 2003.

⁸³ Por. *tamże*.

⁸⁴ "O Opatrzności Bożej", List pasterski na Wielki Post do wiernych Archidiecezji Warszawskiej, 17 lutego 1998.

⁸⁵ Por. "Opatrzność Boża w ludzkich działaniach", Homilia w uroczystość świętego Józefa podczas zamknięcia IV Synodu Archidiecezji Warszawskiej, *art. cyt.*

⁸⁶ Por. "Służycy Bogu i sobie nawzajem", Homilia z okazji jubileuszu Domu Opiekuńczo-Leczniczego Opatrzności Bożej, Pilaszków, 26 czerwca 2003.

⁸⁷ BF V 20.

który przyjmował dwie zasady istnienia, z których jedna jako zła byłaby odpowiedzialna za zło w świecie, fatalizmu, który przyjmował ślepe *fatum* rządzące światem i losem ludzkim.

W naszych czasach szerzą się także różne błędy światopoglądowe. Świątynia Opatrzności Bożej ma pomóc przeciwstawić się tym błędom, takim jak astrologia, czy sekty, które wiążą wspólnotę religijną z gwiazdami, czyniąc z układu gwiazd jakieś fatalistyczne bóstwo. Sekty te zagrażają prawdziwości wiary i zaprzeczają Opatrzności Bożej na rzecz pogańskiego *fatum*. Kult Opatrzności Bożej ma przypominać, że te poglądy ezoteryczne są bardzo niebezpieczną ułudą, za którą ludzie, zwłaszcza młodzi, płacą niemałą cenę. Kościół okazuje się tutaj bardzo racjonalny, gdyż ukazuje Chrystusa jako Pantokratora – Pana Wszechświata i potrafi uznać obroty ciał niebieskich, obserwowanych z ziemi i kierujących się prawami fizycznymi ustalonymi przez Stwórcę i ich Pana⁸⁸ Uczy, że człowiek może czuć się bezpieczny i traktowany osobowo pod rządami Opatrzności Bożej i postępować w sposób wolny.

Drugim wielkim zagrożeniem dla przyszłej egzystencji narodu jest szerząca się kultura śmierci. Toteż budując świątynię Opatrzności Bożej w Warszawie, zaprojektowany został „dziejnec życia”, „który będzie służył promocji tego wielkiego daru Boga: obronie życia, dowartościowaniu godności życia od samego początku do naturalnej śmierci. My nie przestaniemy głosić, wbrew wszelkim sektom, wbrew wszelkim filozofiom i upodobaniom, że Chrystus jest Panem świata i do Boga należy całe życie. To życie, któremu chcemy przy świątyni Opatrzności Bożej poświęcić jeden dziedziniec, abyśmy mogli tam podziwiać pełnię tej piękności, jakiej Bóg ze swego życia udziela człowiekowi i światu ożywionemu. I pragnąłbym, aby ten dziedziniec wieńczyła wspaniała mozaika Zmartwychwstania, by to światło, które pojawiło się przy tym niesłychanym, jakimś innym, duchowym „wybuchu”, który wtedy nastąpił w grobie, który odcisnął ślady na pozostawionym płótnie, a który miał siłę odrzucenia kamienia, obalenia straży; by to prawdziwe światło Chrystusa było zawsze z nami” – zakończył kazanie pasyjne Kardynał Józef Glemp⁸⁹

Trzecim zagrożeniem jest absolutyzacja wolności, którą człowiek współczesny często posługuje się wbrew obiektywnie ustanowionej racjonalności i prawdzie moralnej. Autonomia sumienia jest bowiem tak radykalnie pojęta, że w gruncie rzeczy człowiek staje tylko wobec własnej prawdy, określając własne kryteria dobra i zła niezależnie od innych, zewnętrznych i obiektywnych kryteriów prawdy moralnej. W odpowiedzi na tak pojętą autonomię Ksiądz Prymas niestrudzenie głosi, a czyni to w duchu Soboru Watykańskiego II (*Gaudium et spes* 36) oraz nauczania Jana Pawła II (*Veritatis Splendor* 38-45), że Opatrzność Boża nie podważa „słusznej autonomii” człowieka. Na miejsce absolutnej autonomii, która najczęściej prowadzi do autarchicznego zachowania wobec świata i rozumnego porządku naturalnego, proponowana jest *teonomia uczestnicząca*, zakładająca uznanie troskliwego i mądrego prowadzenia wszystkich rzeczy do ich ostatecznego celu. Odrzucenie Boga jako Stwórcy i

⁸⁸ Por. "Opatrzność we wszechświecie – droga zbawienia", Kazanie pasyjne w drugą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa, Bazylika Świętego Krzyża, 16 marca 2003.

⁸⁹ Por. *tamże*.

gwaranta racjonalności świata prowadzi do nadużycia wolności i sprzeciwu wobec prawdy stworzenia oraz samego człowieka jako obrazu i podobieństwa Bożego.⁹⁰

8. Opatrzność Boża fundamentem przyszłości człowieka

Wiara w Opatrzność Bożą ma niezwykle znaczenie dla przyszłości człowieka. Bowiernie nieustannie nurtuje go pytanie o własny los: 'co będzie ze mną w przyszłości?' Zła odpowiedź na to wielkie i trudne pytanie o nieznaną przyszłość może prowadzić do zmarnowania życia, do fatalizmu, rozpaczki, albo do pychy i ślepej pewności siebie, przed czym przestrzega Bóg: „Głupcze, jeszcze tej nocy umrzesz” (por. Łk 12,20). Również na tę nieznaną człowiekowi przyszłość rzuca światło Chrystus w kazaniu na górze nawołując do zaufania Opatrzności Bożej: „Starajcie się naprzód o królestwo [Boga] i o Jego sprawiedliwość, a to wszystko będzie wam dodane” (Mt 6,33). Toteż lęk o przyszłość młodego człowieka należy powierzyć Opatrzności Bożej. „I te rządy samego Boga, Jego czujność, Jego przewidywanie chcemy odkrywać i iść za tym. Przed nami rzeczy konkretne, bliskie – własne uświęcenie, uświęcenie tego, który stoi obok mnie – takie bym widział zadania dla nas”⁹¹

Ksiądz Prymas nawiązując do stacji drogi krzyżowej, w której rozważamy, jak Jezus pocieszał płaczące niewiasty, zwraca uwagę, iż Chrystus wzywa niewiasty do troski o swe dzieci, o przyszłość, o rozwój społeczności, który może dokonywać się w sposób właściwy w blaskach Opatrzności Bożej⁹²

Świątynia będzie „wołaniem o jedność Europy” opartej na Bogu kierującym losami narodów⁹³ Będzie znakiem Boga Stwórcy i Boga Czuwającego. Zarówno w tej świątyni jak i wszędzie w Polsce, ludzie wierzący będą się modlić, aby byli wiernymi uczniami Chrystusa, który jest nadzieją Europy i świata⁹⁴ Pisał o tym sam Papież: „Modłę się, aby była też znakiem wiary Polaków i ufne go zawierzenia Bożej Opatrzności teraźniejszych i przyszłych losów naszej Ojczyzny... Razem z wami zawierzam Bożej Opatrzności mądrej, sprawiedliwej i miłosiernej przyszłość Europy. Niech wzrasta na fundamencie miłości Chrystusa”⁹⁵

Sam Ksiądz Prymas modlił się o to, by Opatrzność Boża prowadziła Europę drogami pokoju, sprawiedliwości, solidarności i wolności: „Opatrzności Boża, wezwana na polskich ziemiach w dziękczynieniu za Konstytucję Trzeciego Maja w roku 1791,

⁹⁰ Por. "Kto się w opiekę odda Panu swemu", List pasterski na Wielki Post, Warszawa, 9 marca 2003.

⁹¹ "Mamy być sługami Opatrzności Bożej", Homilia z okazji święta Ruchu Światło-Życie, Warszawa, kościół pod wezwaniem świętego Jakuba, 12 stycznia 2003.

⁹² Por. "Wezwanie Opatrzności: Bądźcie doskonali!", Kazanie pasyjne w czwartą Niedzielę Wielkiego Postu, Warszawa: Bazylika Świętego Krzyża, 30 marca 2003.

⁹³ Por. wypowiedź Prymasa Polski na sympozjum pt.: „Opatrzność Boża w myśli filozoficznej i teologicznej a wyzwania przyszłości”, w: "Finanse i nadzieja – budowa świątyni Opatrzności Bożej". Warszawa, 12 grudnia 2003, e.kai.pl/serwis/.

⁹⁴ Por. "Pod tęczą Opatrzności Bożej", List pasterski do Polaków za granicą, Warszawa, 2 kwietnia 2004.

⁹⁵ Przesłanie Jana Pawła II z 24 kwietnia 2002 r. na uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod świątynię 2 maja 2002 r. w: "Papież o świątyni Opatrzności Bożej", Warszawa 2 maja 2002, e.kai.pl/serwis/.

w trudnych czasach Pierwszej Rzeczypospolitej, bądź z ludem całej Europy, aby umiał budować pokój na zasadach prawdy, sprawiedliwości, miłości i wolności”⁹⁶

9. Opatrzność Boża łączy ludzkie horyzonty czasowe

Historia ludzka splata się z historią wielu narodów i jednostek, tworząc czasowy element historii zbawienia. Na historię składa się nie tylko materialny wpływ czasu, lecz przede wszystkim sens, jaki istota rozumna i wolna jest w stanie włączyć w przemijający bieg zdarzeń i ludzkich istnień. Splatanie się różnych etapów historii ma charakter wzajemnego oddziaływania na siebie do tego stopnia, że można mówić ostatecznie o „zlewaniu się horyzontu historii”,⁹⁷ co oznacza, że historia jest jednocześnie dziełem całej ludzkości i poszczególnych jednostek, ale także samego Boga. To, co stanowi tenże horyzont historii, nie jest funkcją zbieżności upływającego czasu, lecz *wspólnoty sensu*, który jest treścią rozumnych i wolnych działań lub oddziaływań na kształt różnych przejawów istnienia w świecie.⁹⁸ Dlatego zadaniem człowieka pozostaje otworzyć się na sens historii, którą Bóg „pisze” własnymi znakami, ale najczęściej (lub wyłącznie) ludzką ręką. Bowiem sens historii ustanawia i określa sam Bóg, ale człowiek jest tym, dla którego istnieje sens świata i który powinien włączać się w nieustanne potwierdzanie tego sensu. Sens historii ludzkiej odczytywany jest po upływie czasu, w łańcuchu zdarzeń, które oddziałują na siebie i kształtują dziedzictwo pokoleń, objętych troską Bożej Opatrzności.

Bardzo wyraźne odzwierciedlenie tej idei znajdujemy w zawierzeniu Opatrzności Bożej naszej Ojczyzny w zjednoczonej Europie, którego Ksiądz Prymas dokonał w dzień po akcesji Polski do Unii Europejskiej. Ukazując Boga czuwającego nad nami, jako niezmiernie Mądrego, Sprawiedliwego i Miłosiernego, rozwinął dzieje Polski w kontekście historii innych narodów europejskich, z którymi związały się losy narodu polskiego. Prosząc o opiekę Opatrzności nad Polską w jednoczącej się Europie, modli się o wolę dialogu i szczerą przyjaźń naszego narodu ze wszystkimi narodami kontynentu.⁹⁹ Czyni to ze świadomością, że Polska w historii Europy ma szczególną rolę do odegrania. Patrząc z punktu widzenia historii oddziaływania zdarzeń, które dotknęły naród polski, na życie Europy i świata (np. odsiecz wiedeńska króla Jana Sobieskiego, która zatrzymała ekspansję tureckiego islamu w Europie lub wojna polsko-bolszewicka, która powstrzymała pochód komunistycznej rewolucji na Zachód), należy przyznać doniosłą wagę działania Opatrzności Bożej w historii Polski ze względu na dzieje innych narodów. W rozumieniu Księdza Prymasa wznoszona Świątynia

⁹⁶ "Opatrzności Boża, czuwaj nad nami!", Modlitwa do Opatrzności Bożej za Europę przez wstawienie Maryi i Świętych, *art. cyt.*

⁹⁷ Por. *Pamięć i pojednanie. Kościół i winy przeszłości. Dokument Międzynarodowej Komisji Teologicznej 2000*, Kraków: SCJ 2000. W dokumencie tym znajdujemy wykład hermeneutyki do zrozumienia historii w kontekście pojednania i przebaczenia.

⁹⁸ "O Opatrzności Bożej", List pasterski na Wielki Post do wiernych archidiecezji warszawskiej, Warszawa 17 lutego 1998.

⁹⁹ Por. "Ty, Boże, czuwasz nad nami", Słowo zawierające Opatrzności Bożej nową rzeczywistość Polski w Europie, Warszawa: Pola Wilanowskie, 2 maja 2004.

Opatrzności Bożej winna być świadectwem dla Europy tego, co Bóg zdziałał dla narodów chrześcijańskiego kontynentu poprzez historię narodu polskiego.

10. Wdzięczność aktem sprawiedliwości wobec Boga

Człowiek ogarnięty Bożą Opatrznością już przez sam fakt, że jest stworzony przez Boga i powołany do zjednoczenia z Nim w dziele zbawienia, staje wobec konieczności zajęcia postawy wdzięczności. Nie jest to, oczywiście, konieczność zewnętrzna, lecz sprawa wewnętrznej potrzeby serca, które doświadcza Bożej dobroci i Ojcowskiej troski. Jest to również przejaw rozumnej postawy człowieka, który uświadamia sobie, że jest tym kim jest dzięki zamysłowi Stwórcy i sam z siebie nie będzie w stanie osiągnąć tego, czym Bóg w swej Wszechmocy obdarza swoje stworzenia. Jednocześnie człowiek jako istota rozumna i wolna może odnieść się do źródła i celu swego istnienia z postawą niewdzięczności. Ksiądz Prymas niejednokrotnie zwraca uwagę na brak wdzięczności wobec Boga w postawie dzisiejszego człowieka, zadufanego w swoje naukowe i techniczne możliwości. Jednocześnie wskazuje na cierpliwość Boga, która nie przestaje dawać znaków jednostkom i społeczeństwom zachęcając do spojżenia w duchu wiary na konkretne zdarzenia (np. katastrofa rządowego helikoptera w roku 2003).¹⁰⁰ W perspektywie akcesji Polski do Unii Europejskiej Ksiądz Prymas zwracał uwagę na przykład wdzięczności Bogu wyrażonej w budowie świątyni Opatrzności, przykład, jaki winien jest naród polski jednoczącej się Europie, która w swych podstawowych dokumentach nie chce przyznać Bogu słusznego miejsca.¹⁰¹

Ksiądz Prymas przypomina, że wdzięczność jest przejawem cnoty sprawiedliwości, która usprawnia człowieka do uznania Boga jako Stwórcy i źródła wszelkiego dobra oraz oddania Bogu należnej czci. Brak wdzięczności jest przejawem jawnej niesprawiedliwości człowieka i jednocześnie poważnym ograniczeniem możliwości jego duchowego i moralnego rozwoju, tak na płaszczyźnie wolności jak i odpowiedzialności.

Budowa świątyni Opatrzności Bożej jest kwestią sprawiedliwości wobec Boga, którego Opatrzności naród polski zawdzięcza swoją niepodległość. Pozostaje ona ciągle w rękach Bożej Opatrzności, i wdzięczność za nią jest kwestią naszego narodowego bytu lub niebytu. Dlatego Deklaracja z dnia 5 maja 1791 r. naznaczając dzień patronalny św. Stanisława BM jako dziękczynienie za konstytucję, zobowiązuje duchowieństwo do tego, by zachęcało cały lud do dziękczynienia Bogu za Konstytucję i uchwała budowę świątyni *ex voto* wszystkich stanów, poświęconej najwyższej Opatrzności. Twórcy Deklaracji wiedzą, że wdzięczność za uchwaloną Konstytucję jest przede wszystkim długiem sprawiedliwości wobec Opatrzności Bożej. Ksiądz

¹⁰⁰ „Opatrzność Boża liतोściwie patrzy, jak dzieło stworzone neguje swego Autora”; „Wielka i jedyna nadzieja – Chrystus”, Życzenia na Boże Narodzenie i Nowy Rok 2004, Warszawa, Boże Narodzenie 2003.

¹⁰¹ „Budowana w Warszawie świątynia Opatrzności Bożej ma znaczenie szczególne. Postanowienie praojców przynosi wyzwanie dla nas i następnych pokoleń. Mamy powiedzieć tu, w Warszawie, wszystkim ludom, zwłaszcza Europie, że Opatrzność to Bóg w Trójcy Jedyny, Stworzyciel nieba i ziemi. On ma prawo do tej ziemi i do bycia między synami ludzkimi”; „Kto się w opiekę odda Panu swemu”, List pasterski na Wielki Post, Warszawa, 9 marca 2003.

Prymas niejednokrotnie podkreśla, że świątynia budowana w naszych czasach ma być aktem wdzięczności Bogu za tę wolność, do której z takim trudem, ale także z głębokim zaufaniem w miłosierną Opatrzność Bożą dochodził nasz naród.

11. Wolność jako zadanie nałożone przez Bożą Opatrzność

Problem ludzkiej wolności ukazuje Ksiądz Prymas w ścisłym powiązaniu z wolnością Boga, w której najpełniej wyraża się płaszczyzna wzajemnych korelacji prawdy, sprawiedliwości i miłości¹⁰². Tak rozumianą wolnością dzieli się Bóg z człowiekiem od samego początku, tj. od momentu gdy przekazał mu władzę nad stworzeniem. Jednakże „smak władzy” stanowił pokusę nadużycia wolności, co oznaczało również naruszenie porządku prawdy, sprawiedliwości i miłości wobec Boga. Pokusa, „aby być jako bogowie”, prowadziła do wykorzystania wolności na rzecz urządzania świata na miarę człowieka, a wreszcie do stworzenia człowieka na swój własny obraz, jak również praw moralnych na poziomie swych ludzkich upodobań. Bóg jednak widzi nieporadność i przebiegłość człowieka w wykorzystywaniu wolności, jaką został obdarzony, gdy otrzymał władzę nad światem. Dlatego Opatrzność Boża zawsze wychodzi naprzeciw człowiekowi i pomaga mu naprawić to, co przez nieporadność swej władzy zepsuł w imię wolności. „Opatrzność Boża – stwierdza Ksiądz Prymas – to wymodlona rada, to takie prowadzenie ludzkiej woli, aby przynosiła dobre owoce”¹⁰³.

Ksiądz Prymas, zawierając Opatrzności Polskę w zjednoczonej Europie, zwraca uwagę na moralne fundamenty istnienia narodu pośród narodów. Punktem wyjścia dla rozważań nad tymi fundamentami jest czuwanie Boga nad ludźmi i troska o zachowanie duchowych wartości narodów, które zostały zbudowane w oparciu o zasady wolności i odpowiedzialnego współdziałania w tworzeniu dobra wspólnego i doskonalenia świata. Towarzyszy temu również podstawowe uzdolnienie, jakim Opatrzność obdarzyła ludzkość, powołując ją do odróżniania dobra od zła, do rozumnego korzystania z wolności w celu świadomego wyboru tego, co jest dobre, a odrzucania tego, co złe. Niewłaściwe korzystanie z wolności doprowadziło naród polski do utraty szacunku ze strony innych narodów, ściągnęło nań upokorzenia i cierpienia, dlatego Polska wśród narodów Europy powinna szczególnie troszczyć się, aby w imię wolności budować to, co przysparza jej szacunku u innych, co pozwala jej stanowić „mądrą pamięć” o przeszłości i kształtować sprawiedliwą przyszłość na etapie teraźniejszości. Troska o wolność winna odwoływać się do poszanowania zasad sprawiedliwości oraz fundamentalnych praw jednostki i narodów. Zabiegając o autentyczną wolność Polaków wśród społeczeństw Europy, należałoby powstrzymać zło, które niszczy podstawy istnienia narodów i czyni nasz kontynent pośmiewiskiem innych narodów świata. Panująca dzisiaj na nim kultura śmierci, obyczajowego permissywizmu, erotyzmu oraz nieopanowanego konsump-

¹⁰² Por. *tamże*.

¹⁰³ „O Opatrzności Bożej”, List pasterski na Wielki Post do wiernych archidiecezji warszawskiej, Warszawa 17 lutego 1998.

cjonizmu, jest w oczach Księdza Prymasa tym, co na starym kontynencie czyni z daru ludzkiej wolności narzędzie prawdziwego spustoszenia¹⁰⁴

Pod opieką Opatrzności Ksiądz Prymas dostrzega także możliwość pojednania się narodu polskiego z sąsiednimi narodami. Dzięki temu ma zwyciężyć zasada sprawiedliwości nad nienawiścią, racje moralne nad kalkulacjami politycznymi. „Europa ducha” ma być owocem wspólnoty wartości moralnych, przedmiotem „duchowych negocjacji”, gdzie przesadne ambicje narodowe zostaną przewyżczone ideą solidarnej i sprawiedliwej wspólnoty narodów. Pod okiem Miłosiernej Opatrzności Europa stać się może „wspólnotą ducha”, wspólnotą pojednania i pokoju.¹⁰⁵ Jej rozwój duchowy potrzebuje wolności i prawdy, a więc wykracza poza postęp czysto ekonomiczny. W myśl nauczania Księdza Prymasa Europie potrzebny jest etyczny wymiar polityki unijnej, która nie tylko gwarantuje wolności narodów i jednostek, ale pomaga im realizować się osobowo w prawdzie, sprawiedliwości i miłości.

Wolność Polaków jest gwarantowana przez Bożą Opatrzność, co oznacza jednocześnie, że stoją oni ciągle przed egzaminem z wolności – przypomina Ksiądz Prymas za Janem Pawłem II. Chociaż nastąpił czas wolności, to jednak wciąż pojawiają się społeczne lęki, które mogą być przewyżczone tylko siłą wiary i ufności w moc działania Bożej Opatrzności. Wolność w życiu pojedynczego człowieka jak również całego narodu jest „kluczem do ukazania pełnej idei Opatrzności Bożej”¹⁰⁶ Mając na myśli wolność indywidualną i społeczną, Ksiądz Prymas podkreśla wielokrotnie, że jest ona wielkim zadaniem dla współczesnego Polaka. „To za wolność dziękowali nasi praojcowie, wolność zdobywali nasi ojcowie, a wolność zdobytą my mamy zabezpieczać”¹⁰⁷ W konsekwencji, wolność jest nam dana i jednocześnie zadana. Wówczas gdy podejmujemy starania o wolność i trud wolności, Opatrzność Boża obdarza darem wolności, ale równocześnie zobowiązuje do jej spełniania dla dobra osobowego i społecznego. W rozumieniu Księdza Prymasa zadana wolność winna realizować się w oparciu o cztery zasady: *jednania* (w odniesieniu do narodu i jego zbrojnych wysiłków o zachowanie lub odzyskanie wolności), *odradzania* (w odniesieniu do narodowej kultury), *ochrony* zdrowia i życia (w nawiązaniu do cierpień narodu), oraz *uświęcania i oddawania chwały Bogu* (w odpowiedzi na tradycję żarliwej modlitwy i chrześcijańskiej wierności narodu). Idea świątyni Opatrzności Bożej miałyby wyrażać wszystkie te elementy jako konstytutywne dla wolności narodu polskiego.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Por. „Ty, Boże, czuwasz nad nami”, Słowo zawierające Opatrzności Bożej nową rzeczywistość Polski w Europie, Warszawa: Pola Wilanowskie, 2 V 2004.

¹⁰⁵ „Ty, Boże, czuwasz nad nami”, Słowo zawierające Opatrzności Bożej nową rzeczywistość Polski w Europie, Warszawa: Pola Wilanowskie, 2 V 2004.

¹⁰⁶ Por. „Świątynia Opatrzności Bożej – wczorajszy zamysł i dzisiejsza treść”; Wypowiedź w audycji « Kościół Warszawski – mówią: Prymas i biskupi » w Radiu « Plus – Józef », Warszawa, 15 kwietnia 2001.

¹⁰⁷ *Tamże*.

¹⁰⁸ Por. *tamże*. „Świątynia Opatrzności Bożej to nie tylko wypełnienie złożonego niegdyś przyrzeczenia, to nie tylko nowe miejsca pracy przy wznoszeniu narodowego i religijnego monumentu, ale to przede wszystkim wejście w niezwykle *ubezpieczenie* naszych głębokich wartości ludzkich i narodowych przez wiarę. Tego *ubezpieczenia* potrzebują Polacy i ludzie polskiego pochodzenia; potrzebują

12. Świątynia Opatrzności Bożej jako widzialna synteza teologii historii

Na zakończenie spróbujmy ująć syntetycznie, w formie kilku twierdzeń o charakterze teologicznym i moralnym, najważniejsze treści z nauczania Księdza Prymasa Kard. Józefa Glempa na temat Opatrzności Bożej.

W ujęciu Księdza Prymasa Opatrzność Boża „jest życzliwym, miłosiernym czuwaniem nad człowiekiem”¹⁰⁹ Jednocześnie Ksiądz Prymas nieustannie podkreśla potrzebę zaangażowania człowieka w świecie, gdyż Opatrzność Boża „nie zwalnia nas z wysiłku, Ona nie chce za nas niczego zrobić”¹¹⁰ Czym zatem jest w stosunku do naszych ludzkich wysiłków? „Ona jest mądrym zarządzaniem i mądrą myślą, która przychodzi do człowieka, daje światło jego rozumowi, daje moc jego woli” – stwierdza Ksiądz Prymas.¹¹¹ Znamienne jest również to, że idea Bożej Opatrzności nie wyklucza egzystencjalnej próby, cierpienia, że niejednokrotnie wymaga cierpliwości w znoszeniu historycznych uwarunkowań życia, choroby lub niesprawiedliwości. Czuwanie Opatrzności związane jest z Bożą pedagogią, która zakłada czas próby i egzystencjalnych doświadczeń dla wydoskonalenia człowieka, dla oczyszczenia jego pragnień i dążeń, dla wydobycia w nim pełnego zaufania do Boga. Opatrzność Boża stawia wymagania, które mają na celu ukształtować dojrzałego człowieka, a więc doprowadzić go do życia na poziomie jego wzniosłej godności osobowej.¹¹²

Ksiądz Prymas łączy ze sobą ściśle dwa pojęcia Opatrzności: *providentia generalis* i *providentia specialis*, czego konsekwencją jest brak rozdziału między *ordo rationis* i *executio ordinis*, który wprowadzali niektórzy teolodzy scholastyczni a później nowożytni. Wiara w Opatrzność Bożą, głoszona przez Księdza Prymasa, odnosi się tak samo do ogólnego porządku świata, jak i do czuwania Boga nad poszczególnymi wydarzeniami w historii człowieka.¹¹³ Potwierdza ona obecność Bożej Mądrości zarówno w ustanowieniu rozumnego porządku świata, jak i w rozumnym kierowaniu tym światem. W ten właśnie rozumny porządek świata, nad którego postępem nieprzerwanie czuwa Bóg, wpisana jest historia każdego człowieka jako szczególnego dzieła Bożego oraz przedmiot szczególnej troski i czuwania Bożej Opatrzności. Ten rozumny porządek wyraża się przede wszystkim w naturalnym prawie moralnym, który człowiek wyprowadza z samozrozumienia własnej natury ludzkiej jako natury osobowej i stworzonej przez Boga. W tym kontekście staje się zrozumiałe, że w uży-

go świat, aby uczciwie i bez lęku wejść w nowe tysiąclecie”; „Mądra i pełna miłości obecność”, List do duszpasterzy polonijnych i rodaków w świecie, Warszawa, 29 stycznia 2003.

¹⁰⁹ „Służyć Bogu i sobie nawzajem” Homilia z okazji jubileuszu Domu Opiekuńczo-Leczniczego Opatrzności Bożej, Pilaszków, 26 czerwca 2003.

¹¹⁰ *Tamże.*

¹¹¹ *Tamże.*

¹¹² *Por. tamże.*

¹¹³ „Prawda o Opatrzności Bożej jest wiarą w Boga-Stwórcę, który kontynuuje dzieło stworzenia i utrzymując świat w istnieniu doskonalą, także przy pomocy ludzi, swoje dobre dzieło. Opatrzność Boża, jako uprzedzająca miłość, wchodzi w dzieje człowieka, a pozostawiając mu wolność, szuka wyprowadzenia ze zgubnych sytuacji. Ostatecznym celem czuwającego z miłością nad człowiekiem Boga jest jego zbawienie”; „Teologiczne refleksje nasuwające się przy podejmowaniu idei budowy świątyni Opatrzności Bożej w roku 1997”, Przemówienie podczas spotkania towarzysko-obywatelskiego, *art. cyt.*

ciu wolności człowiek winien kierować się obiektywną prawdą moralną, odpowiadającą rozumnej naturze ludzkiej.

Opatrzność Boża w ujęciu Księdza Prymasa wiąże się z ideą Bożego miłosierdzia i wstawiennictwem Maryi.¹¹⁴ Opatrzność Boża jest ściśle powiązana z obrazem miłosiernego Boga i troskliwą opieką Matki Bożej. Historia Polski najwyraźniej potwierdza, że Opatrzność Boża „działała przez wstawiennictwo Maryi”¹¹⁵ i jest ściśle powiązana z miłosiernym czuwaniem Boga nad człowiekiem.¹¹⁶ Odpowiadając na program duchowy, jaki pozostawił Kościołowi w Polsce Jan Paweł II, Ksiądz Prymas wskazuje na obecność Maryi w dziejach Polski, na kult miłosierdzia Bożego i na wiarę w działanie Opatrzności Bożej jako trzy filary życia chrześcijańskiego, na których buduje się dojrzałość religijna naszego narodu. W tych trzech wymiarach religijnych wyraża się również wolność Polaków. Zachowanie wolności narodu, „wolności w prawdzie i jedności”, uwarunkowane jest wiernością Polaków tym trzem fundamentom religijnym.¹¹⁷

Ksiądz Prymas niezmordowanie otwiera umysły i serca na działanie Opatrzności Bożej w świecie, w historii ludów Europy, zwłaszcza w historii naszego narodu, a także w życiu pojedynczych ludzi. Według niego wznoszona świątynia będzie uświadamiać, jak bardzo Opatrzność Boża wspierała Polaków, którzy przez oręż, kulturę, pracę i cierpienie zdobyli wolność. Będzie zachęcać, by żywić ufność do Opatrzności Bożej, czyli do rządów Boga nad światem i człowiekiem, które są ostatecznym punktem odniesienia. Będzie ukazywać potrzebę łączenia modlitwy i liturgii ludzi wierzących z publicznym życiem zjednoczonego Państwa. Będzie przypominać, że Europa zawdzięcza swoją tożsamość chrześcijaństwu, które wbrew przemilczeniom wpisuje się realnie w rzeczywistość kontynentu. Będzie zachęcać do pielęgnowania uzyskanej wolności przy zachowaniu pamięci, że wszyscy ludzie są równi, wszyscy stanowią jedną rodzinę Bożą, nad którą czuwa Sprawiedliwy i Miłosierny Bóg.¹¹⁸ Świątynia Opatrzności Bożej będzie narodowym sanktuarium Boga Jedyne i osobowe, miejscem kultu Trójjedynego Boga, ze szczególnym odniesieniem do Boga Ojca, miejscem kultu Chrystusa Zbawiciela i Ducha Świętego, który doprowadza świat i człowieka do eschatologicznej doskonałości.

¹¹⁴ Ksiądz Prymas nawiązał do tego najwyraźniej wskazując na duchową i ideową łączność w budowie sanktuarium Miłosierdzia Bożego w Łagiewnikach, Matki Bożej w Licheniu i świątyni Opatrzności Bożej na Polach Wilanowskich. Por. "Zawsze był tam, gdzie jest Chrystus", Homilia w pierwszą rocznicę śmierci Papieża Jana Pawła II, Warszawa: plac Marszałka Józefa Piłsudskiego, 2 kwietnia 2006.

¹¹⁵ "Teologiczne refleksje nasuwające się przy podejmowaniu idei budowy świątyni Opatrzności Bożej w roku 1997", Przemówienie podczas spotkania towarzysko-obywatelskiego, *art. cyt.* Potwierdzeniem tego jest ustanowienie na dzień 3 maja święta maryjnego. Wątek maryjny i działanie Opatrzności Bożej zostały najwyraźniej powiązane w narodzie polskim po *cudzie nad Wisłą* w 1920 r.

¹¹⁶ Por. "Służyć Bogu i sobie nawzajem" Homilia z okazji jubileuszu Domu Opiekuńczo-Leczniczego Opatrzności Bożej, Pilaszków, 26 czerwca 2003 ; "Ty, Boże, czuwasz nad nami", s. 1-2.

¹¹⁷ Por. "Zawsze był tam, gdzie jest Chrystus", Homilia w pierwszą rocznicę śmierci Papieża Jana Pawła II, Warszawa: plac Marszałka Józefa Piłsudskiego, 2 kwietnia 2006.

¹¹⁸ Por. "Świątynię buduje cały naród", Odezwa do Rodaków w sprawie budowy świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie, Warszawa, 28 marca 2005.

Można powiedzieć za Księdzem Prymasem, że w kulcie Opatrzności Bożej łączą się sprawy doczesne i wieczne, sprawy pomyślności ziemskiej i sprawy zbawienia, natury i nadprzyrodzoności, cel bliższy życia człowieka, tj. budowanie pomyślności Ojczyzny jak i cel ostateczny, jakim jest dziedzictwo życia wiecznego.

PORTÉE THÉOLOGIQUE ET ÉTHIQUE DE L'IDÉE DE LA PROVIDENCE DIVINE
DANS L'ENSEIGNEMENT DU PRIMAT DE POLOGNE CARD. JÓZEF GLEMP

Résumé

L'idée de la Providence Divine représente pour le Primat de Pologne en ces dernières années une importance particulière. Cela est devenu manifeste dans son enseignement lié à l'accomplissement du vœu de la construction du Temple de la Providence Divine. Ce vœu, qu'avait fait le roi de Pologne Stanislas August Poniatowski avec les États du Rassemblement National en 1791 à la suite de la proclamation de la Constitution du 3 Mai, n'avait pas pu être accompli pendant ces deux derniers siècles à cause des vicissitudes persistantes dans l'histoire de la nation polonaise. Une fois que la Pologne a eut récupéré son indépendance, ce fut l'Église qui se trouva avoir la charge d'accomplir cette tâche.

Le Primat de Pologne formule dans son enseignement pastoral des arguments théologiques, historiques et moraux pour justifier l'effort dû à la construction du Temple correspondant à la force et à la grandeur de la foi du peuple polonais. Il fonde les raisons de la gratitude due à la Providence Divine, et à son action dans l'histoire de la Pologne. Cet article analyse les aspects théologiques et éthiques de cette approche historique sur la base de l'interprétation élaborée dans les cadres de la théologie de l'histoire.